

RESTAURAREA UNEI LUCRĂRI DE SECOL XIX DE TIP *PROSKYNETARIA*

MIRUNA MIHAELA CĂMINESCU¹

RESTORATION ON THE PIECE FROM 19TH CENTURY BY TYPE *PROSKYNETARIA*

ABSTRACT

The proskynetarion falls into the category of cult objects originating in Jerusalem. It is likely to be one of the most important objects that chronicle the pilgrimages to the Holy Grave. Taking into account the fact that they exist in several parts of the Christian world (Egypt, Iraq, Greece, Turkey, Macedonia, Germany, Poland, Bulgaria, Russia, Romania etc.), proskynetaria can be seen as objects of cultural diffusion. In that line, it is a well-known fact that at the Holy Grave there are numerous ritualistic objects from Romania (and from other countries), presents of rulers or high religious authorities. Moreover, pilgrims used to bring various objects (small crosses, myrrh and holy water bottles, icons etc.) bought at religious places.

Keywords: Jerusalem, pilgrimage, ritualistic objects, proskynetaria, Holy Grave, Orthodoxy.

Termenul de *proskynetar* era atribuit unui gen de tipăritură specific pentru perioada medievală, ce avea ca obiect expunerea unor itinerarii ale locurilor sacre. Căutând definiția în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, găsim o trimitere la deslușirerea termenului de către însuși Anton Pan: „carte de rugăciuni și de informații despre locurile sfinte; *Proschinitar sau Închinătoru Sfintelor Locuri de Anton Pan* (1852)”. Dar rădăcini semantice îi găsim cuvântului și în grecescul *proskynesis*, care înseamnă prosternare.

În secolul al XVII-lea, proskynetarele circulau sub formă de ghiduri ilustrate, tipărite la Ierusalim pentru pelerinii ortodocși de origine greacă și rusă. Acestea conțineau hărți și imagini ale locurilor sfinte, însoțite de diverse explicații. Se presupune că acest tip de tipărituri au fost sursă de inspirație pentru pictorii palestinieni, imaginile de pe proskynetaria preluând modelul imaginilor topografice europene. Sunt numeroase exemple în care sunt pictate, în vedere panoramică, orașe sfinte (Ierusalim cel mai adesea), zidurile cetăților, clădiri de cult sau cu importanță religioasă, peisajul înconjurător, dealuri, râul Iordanului, portul Jaffa, unde debarcau pelerinii etc.².

¹ Restaurator, SC Com-Art SRL – Craiova; e-mail: miruna.caminescu@yahoo.com.

² <http://www.byzantinemuseum.gr/en/gardens/?nid=2079>.

**Mănăstirea Sfântului Sabbas, între Betleem și Marea Moartă,
și scene din viața pustnicilor și călugărilor, sec. XVIII, BXM 18841**

În general, proskynetarele aveau inscripții grecești, însă cele produse în Egipt, Persia, Siria sau Liban aveau inscripții în limba arabă. De asemenea, întâlnim proskynetare cu inscripții scrise cu alfabet chirilic, ca de exemplu cele din Macedonia, Bulgaria, Serbia, Bosnia și Herțegovina, Ungaria și România. Motiv să credem că au fost confecționate ca suveniruri pentru pelerinii creștini de toate naționalitățile care călătoreau la Ierusalim.

Cea mai veche proskynetaria descoperită în lume, datând din 1704, este expusă în muzeul Samur, Franța (*Cetatea Sfântă a Ierusalimului și Împrejmuirile Sale*, 1704)³, iar cea mai recent descoperită datează din 1896. Pentru a facilita transportul, proskynetaria era pictată pe pânză de in grunduită, fiind astfel ușor de rulat.

**Cea mai veche proskynetaria de la Ierusalim,
datată 1704, Muzeul Samur, Franța**

Inițial, pe fiecare Proskynetarion scenele hagiografico-topografice au fost dominante, iar cu timpul, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, reprezentările hagiografice au predominat.

³ http://www.e-perimetron.org/vol_8_3/Rubin.pdf.

Câteodată era special lăsat nepictat un mic câmp de pe suprafața pânzei, clientul având posibilitatea de a adăuga acolo o inscripție personalizată sau chiar numele său.

De la cea mai veche lucrare descoperită și până în prezent, multe *proskynetare* au fost găsite în muzee, biserici sau colecții particulare în Europa de Vest și Est, precum și în întreg Orientul Mijlociu. Câteva dintre ele au fost publicate, altele sunt cunoscute doar din observațiile, imaginile și ahivele personale ale unor particulari, pentru că acest gen de reprezentări nu au captat atenția istoricilor de artă occidentali, decât cu foarte puține excepții.

Waldeman Deluga⁴ este unul dintre aceștia. A reușit să-i coopteze și pe cei trei istorici care au semnat catalogul Muzeului de Artă Coptă din Cairo, Paul Van Moorsel, Mat Immerzel și Linda Langon⁵. Aceștia au întocmit recent un inventar, ei semnalând în țara noastră prezența a doar unui singur exemplar (nepublicat) aflat la **Muzeul Arhiepiscopiei⁶ Ortodoxe din Cluj**. Inventarul s-a dovedit a fi incomplet, în realitate existând mai multe lucrări, cu dimensiuni diferite, răspândite la noi mai ales în zona de sud-est a țării.

Proskynetaria din Muzeul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Cluj

În România, cea mai veche despre care avem informații este cea datată cu anul 1819 – expusă la Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova. Lucrarea măsoară 2,004/1,240 m și a fost restaurată în atelierul de restaurare al SC CONS-ART SRL, Craiova. Mai este cunoscută *Proskynetaria* donată unei biserici din Moldova în anul 1901, datată 1845, precum și o lucrare din biserica „Sfântul Nicolae” din satul Goștile, județul Călărași, datată 1872.

Schema compozițională și inscripțiile cu caractere chirilice care însoțesc numeroasele reprezentări sunt argumentele care susțin ipoteza pictării lor în cadrul atelierelor mănăstirești.

⁴ Waldemar Deluga, Mat Immerzel and Magda Laptas, *Proskynetaria from Jerusalem (Souvenirs of a pilgrimage to the Holy Land)*.

⁵ Un articol semnat de cei trei istorici de artă și dedicat icoanelor siriene și frescelor, cu referire la icoanele pe pânza *proskynetarion*, a fost publicat în primul volum al operei *Eseuri asupra artei creștine în orientul mijlociu (ECACME)*.

⁶ În original, titulatura muzeului este Muzeul Arhidiecezei Ortodoxe din Cluj.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, conceptul de proskynetarion pictat a fost abandonat, fiind înlocuit cu reproduceri tipărite, fără doar și poate mai ieftine, dar cu atât mai puțin rezistente probei timpului, doar câteva supraviețuind până astăzi.

Icoana de tip proskynetaria asupra căreia vă supun atenția acum este datată 1888, după cum se vede în inscripția de la baza medalionului central și provine din Mănăstirea „Sfântul Ioan Rusu” din Slobozia, județul Giurgiu. Are nr. inv. 813 și următoarele dimensiuni – pânză: 148x116,5x5 cm; ramă: 160,5x129x7 cm.

Imagine de ansamblu față-verso

Inscripția de unde deducem datarea icoanei mai cuprinde cuvinte în limba română, scrise cu caractere chirilice, din care distingem în acolada centrală cuvântul cheie și emblematic pentru majoritatea lucrărilor de acest fel: „dăruit”.

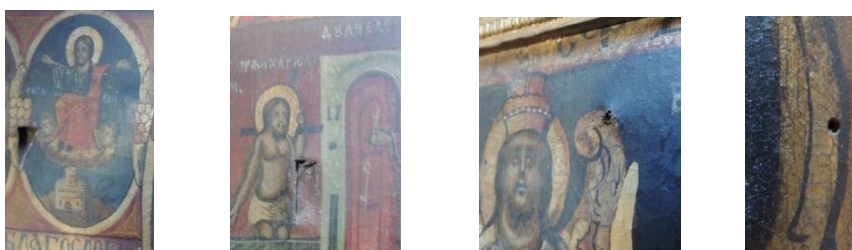
Detaliu cu inscripția anului în care a fost pictată *Proskynetaria* și unde se poate citi termenul „dăruit”

Stilul lucrării se caracterizează prin întrepătrunderea unor surprinzătoare influențe realiste de tip occidental, cu decorativismul și naivitatea întâlnită în arta meșterilor populari. Imaginea picturală este unitară, ceea ce reflectă influența stilului baroc din centrul și estul Europei. Ornamentația veșmintelor sfinților, elementele vegetal-florale, culorile pure, strălucitoare, contrastul de complementaritate, precum și ancadramentele aurii ale scenelor și textelor, ilustrează o manieră cromatică aproape rustică, acest tip de manifestare fiind denumit „baroc rural”.

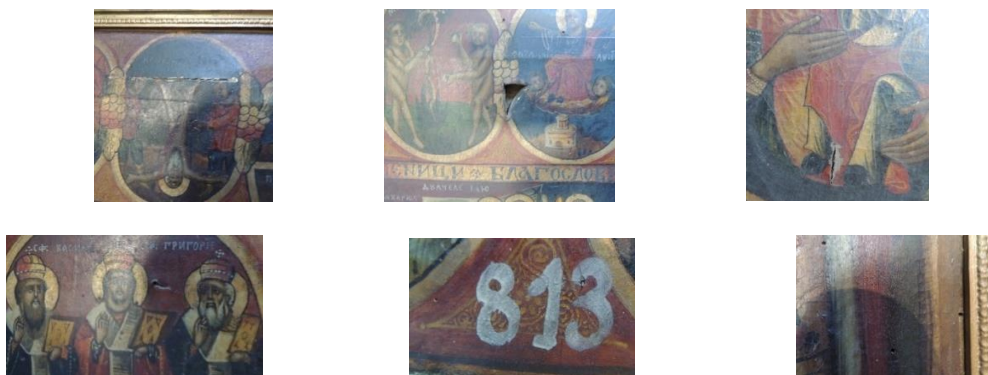
Icoanele și compozițiile miniaturale ce le însoțesc anturează o reprezentare centrală care înfățișează Biserica Sfântului Mormânt, amplasată într-un cadru real, cel al orașului Ierusalim. În dreapta și stânga medalionului central sunt reprezentări ale Maicii Domnului și Mântuitorului. Un brâu bogat din viță de vie, printre mlădițele căreia apar figuri de prooroci însoțiți de cei patru evangheliști, întregește compoziția iconografică.

Întreaga imagine din registrele superior și inferior este descriptivă, fiind un ansamblu de scene cu viața pământească a lui Hristos, scene vetero și neotestamentare, toate împletindu-se și decurgând una din alta și culminând cu cele mai importante momente ale perioadei pascale desfășurate la jumătatea secolului al XIX-lea.

Proskynetaria a ajuns în atelierul nostru într-o stare avansată de degradare, având suportul de pânză, pe care a fost executată pictura scenelor, perforat și tăiat în mai multe locuri, consecință a unor manipulări greșite sau neatențe, străpuns de orificii de zbor, urmare a unui atac xilofag la nivelul șasiului pe care a fost întinsă pânza lucrării, contaminat de acțiunea unor fungi care au modificat, pe suprafețe extinse, nu doar culoarea suportului de pânză, ci și cromatica stratului pictural și prezentând deformări ale suprafeței picturale (încrêțituri, suprafețe concave sau convexe care alternează cu cele plane), datorate variațiilor de temperatură și umiditate ale mediului în care a fost depozitată.

Detalii cu zonele unde pânza a suferit deteriorări de natură mecanică sau ca urmare a unui atac xilofag

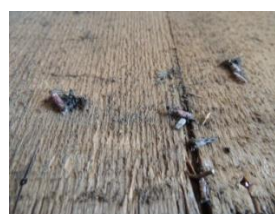
Detalii cu zonele unde pânza a suferit deteriorări de natură mecanică sau ca urmare a unui atac xilofag

Nici la nivelul ramei ornamentale sau a planșelor care protejau verso-ul icoanei, lucrurile nu au stat mai bine, fiecare fiind deformată de la geometria inițială din cauza variațiilor de temperatură și umiditate.

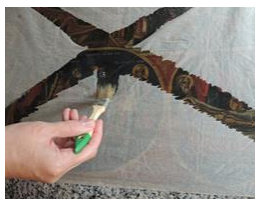
Degradări la nivelul ramei decorative și a planșelor de protecție ale verso-ului proskynetariei

După ce au fost îndepărtate rama ornamentală și panourile de protecție aplicate pe spatele proskynetariei, s-au efectuat operațiunile preliminare de îndepărtare a depunerilor slab aderente (praf, pânze de păianjen, larve de insecte etc.), atât la nivelul stratului pictural, cât și al verso-ului – vizibile în imaginile următoare:

Imagini cu depunerile prezente pe suprafața panourilor de protecție și pe verso-ul proskynetariei, operațiunea de desprăfuire

A urmat consolidarea profilactică a stratului pictural, pentru facilitarea efectuării celorlalte operațiuni care vizau verso-ul lucrării cu minime riscuri de pierdere a picturii.

Desprăfuirea stratului pictural și consolidarea profilactică

S-au efectuat probe de curățire atât pe verso-ul lucrării, cât și, în paralel, pe planșele de protecție, iar după stabilirea soluțiilor optime, s-a procedat la îndepărtarea diverselor depuneri existente pe aceste suprafețe. Pe suportul textil s-au folosit metode mixte, anumite depuneri fiind ușor solubilizate cu o soluție de C 2000 de concentrație 6%, iar altele cedând doar după intervenția combinată: solubilizare și îndepărtare mecanică cu bisturiul cu lame interșanjabile.

La planșele de protecție a fost eficientă solubilizarea depunerilor cu soluție de C 2000 4%.

Probe de curățire, îndepărtarea depunerilor

După ce întreaga suprafață a verso-ului a fost curățită, s-a procedat la operațiunea de dublare a zonelor cu degradări mecanice (rupturi, tăieturi, orificii de zbor, destrămări ale pânzei etc.). Pentru aceasta s-au pregătit, dintr-o pânză de in cu gren similar, bucăți măsurate pe dimensiunea porțiunilor afectate, astfel încât să rămână jur-împrejur o margine de 1 cm.

Imagini cu procesul de măsurare a zonei cu degradări mecanice și cu decuparea pânzei pentru dublare

Porțiunea din pânză de dublare care va rămâne pe suportul textil al proskenetariei se decupează aproape complet din petecul pregătit, rămânând prins doar superficial. Adezivul (un amestec de ceară de albine și colofoniu), se aplică doar pe

porțiunea care se dorește a fi lipită, marginea fiind păstrată în acest cadru doar pentru ca spatula caldă să nu lase urme în aceste zonele ale petecului, surplusul desprinzându-se cu ușurință după ce mijlocul a fost lipit.

Dublarea cu pânză de in cu gren similar a zonei afectate de degradări mecanice

Operațiunea se repetă pentru fiecare zonă cu probleme, în final verso-ul arătând cum se poate observa în imaginea de mai jos:

Vedere de ansamblu – verso-ul proskynetariei

Următoarele operațiuni s-au efectuat la nivelul stratului pictural, unde, după scoaterea foiței japoneze cu care s-a consolidat lucrarea, s-a procedat la îndepărtarea depunerilor diverse care acopereau pelicula de culoare. Eficientă pentru acest proces s-a dovedit o soluție de C2000 7%, iar pe alocuri, acolo unde au existat depuneri de ceară, s-a intervenit mecanic cu un bisturiu.

Îndepărtarea foiței japoneze și a diverselor depuneri de pe suprafața stratului pictural

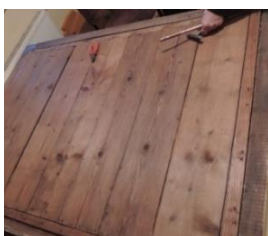
În continuare, după ce s-au chituit toate zonele cu degradări mecanice sau cu lacune ale peliculei de culoare, s-a efectuat operațiunea de integrare cromatică, urmată de vernisare.

Vernisarea lucrării

În paralel cu aceste operațiuni, s-a lucrat și la rama proskynetariei, curățându-se de diversele depuneri, completându-se zonele lacunare de la îmbinări și, acolo unde a fost nevoie, de la ornamente, ca în final să fie acoperită cu un nou strat de slagmetal auriu, patinată și vernisată.

După montarea șasiului proskynetariei în ramă, s-au confecționat sisteme de prindere a planșelor de protecție, astfel încât nici lucrarea și nici planșele să nu aibă joc și să nu existe pericolul desprinderii și alunecării prin spatele ramei.

Imagini cu etape din fixarea planșelor de protecție pe rama proskynetariei

Rezultatul tuturor demersurilor mele de a restaura această minunată lucrare de secol XIX este surprins în imaginea de mai jos:

În loc de concluzie găsesc potrivit să adaug o apreciere făcută de Marcu Beza în 1934 asupra unei picturi murale aflată la Mănăstirea Crucii, situată la vest de Ierusalim: „La stânga, trecem cu lumânări aprinse într-o hrubă și ne oprim dinaintea unei largi picturi în semicerc. E mai degrabă o hartă religioasă, ce ne dă calvarul și împrejur o seamă de așezăminte sfinte. Plimb stăruitor lumânarea până ce pot să citesc la o margine: Una mie șapte sute...”⁷.

Bibliografie

Episcopul Auxentios al Foticeei, *Lumina Sfântă de Paști de la Ierusalim (studiu asupra ritului Luminii Sfinte din Biserica Sfântului Mormânt)*, Sibiu, Editura Deisis, 1996.

Arhimandrit Ioanichie Bălan, *Pelerinaj la Mormântul Domnului*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1994.

Marcu Beza, *Pe tărâmurile biblice*, București, Editura Libra, 2000.

Idem, *Urme românești la Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, anul IV, 1933.

Idem, *Urme românești la Muntele Sinai și la Mănăstirea Sf. Sava*, în „Boabe de grâu”, anul III, 1932.

Catalogul Comisiei Monumentelor Istorice, 1913.

Constantin Ion Ciobanu, Tudor Stavilă, *Icoane vechi din colecții basarabene*, Chișinău, Editura Arc, 2000.

Jean Danielou, *Simbolurile creștine primitive*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Waldemar Deluga, Mat Imemrzel and Magda Laptas, *Proskynetaria from Jerusalem (Souvenirs of a pilgrimage to the Holy Land)*.

Dicționar biblic, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995.

Mircea Eliade, *Alchimia asiatică*, București, Editura Humanitas, 2003.

Nicolae Iorga, *Icoana Românească (după niște conferințe), chestiuni preliminare*.

Idem, *Sinteza bizantină*, București, Editura Minerva, 1972.

Paul Van Moorsel, Mat Immerzel, Linda Langon, *Eseuri asupra artei creștine în orientul mijlociu (ECACME)*.

Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-II, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

⁷ Marcu Beza, *Pe tărâmurile biblice*, București, Editura Libra, 2000, p.18.